

Ірина Кучеренко

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

У статті аналізуються питання формування інституту держави крізь призму політичних процесів. Розкривається і аргументується значення політико-етичних факторів як стабілізаційного чинника функціонування політичної системи.

Ключові слова: політична система, політичні інститути, політичний процес, політичні трансформації, мораль, політика.

I. Kucherenko. Features of the Institute of State through the prism of political processes in Ukraine. This article analyzes the issue of forming institution of the state through the prism of political processes. It reveals and discusses the importance of political and ethical factors as stabilizers functioning of the political system.

Key words: political system, political institutions, political process, political transformations, morality, politics.

Сучасний політичний процес в Україні яскраво відображає мінливість політики, взаємодію політичних інститутів та суб'єктів, які виконують певні функції та ролі. Таким чином поняття політичного процесу нерозривно пов'язане з поняттям суспільства, оскільки будь-який процес людської взаємодії характеризується присутністю двох і більше індивідів. При цьому необхідним припущенням є те, що «політичний процес може мати місце лише в умовах дотримання певних правил (або – функціонування певних інститутів), за яких відбувається взаємодія людей. В іншому разі можна вести мову лише про автономне або анархічне співіснування людей, а не про наявність суспільства» [1, с. 67]. З-поміж інших саме держава є головним політичним інститутом, тому що «держава – це організація політичної влади домінуючої частини населення у соціально неоднорідному суспільстві, яка, гарантуючи цілісність і безпеку суспільства, здійснює керівництво ним в інтересах цієї частини населення» [2, с. 279].

Досліджуючи особливості організації політичної влади, а отже, і характер функціонування політичних інститутів України, М. Михальченко розмежує їх на такі, що мають «передісторію» та «історію». Передісторія – це «всі ми родом із СРСР, а історія – понад двадцять років формування й функціонування політичних інститутів незалежної України» [3, с. 22]. У своєму дослідженні вчений акцентує увагу на далеких 1989–1992 рр., коли під час мирної національно-визвольної революції була відсутня докорінна перебудова політичних інститутів, окрім істотної зміни: замість ЦК КПУ запровадили інститут президентства. Обґрунтовуючи основні причини, через які не було здійснено перебудови політичної системи України всебічно, М. Михальченко слушно висновує наслідки для незалежної України: а) «політичні інститути незалежної України трансформувалися як оновлені в частковостях інструменти недостатньо зміненої пострадянської влади, тож технології й стереотипи старої влади плавно перетекли в «нову» систему політичних інститутів. Зміна їхніх форм мало вплинула на зміст функцій; б) в умовах «вільної конкуренції і ринку» без тотального контролю партійної галузево корумпованої бюрократії та за відсутності контролю з боку демократичних інститутів, наявних в ерзац-формах, корумпованість інститутів радянської влади пишню розквітла; в) швидко розвинулися клановість і олігархічність нової влади, яка трансформувала політичні інститути згідно зі своїми інтересами; г) відбувалася негативна трансформація всіх форм політичних інститутів. Вони знижували свою ефективність навіть порівняно з радянським періодом. Зате зростала їхня корумпованість, про що заявляють політики, експерти й що констатують соціологічні опитування; д) політичні інститути, на жаль, ідеологічно й політично дезорієнтовані щодо внутрішньо- та зовнішньополітичного вибору країни; вони звикли ігнорувати Конституцію України та закони й діють як апарати, що обслуговують олігархічну владу, а це призводить до зростання волонтаризму в усіх сегментах політичних і правоохоронних інститутів, які політизовані й олігархізовані, як невід’ємна частина держави; е) головним критерієм ротації кадрів («кадри вирішують усе») в політичних інститутах є обітниця вірності політичному керівникові. Звідси хаотична плинність кадрів і «вимивання» професіоналів.

Інституційна форма політичного буття стає нестабільною й авантюристичною» [3, с. 22].

У своєму дослідженні С. Набока також відзначає, що «У 1991–1992 рр. Україна набула всіх атрибутів та основних ознак незалежної суверенної держави. Однак прийняті рішення були хоч і важливою, але *зовнішньою* (курсив мій. – І. К.) стороною державотворення» [4, с. 145]. Таким чином, як стверджує С. Набока, швидкої та ефективної трансформації державно-політичного та суспільно-економічного устрою в Україні не сталося.

Зазначимо, що «Міра зрілості соціальних систем визначається їхньою здатністю відтворювати самих себе, свої суб'єктивні передумови, включаючи здатність індивідів бути ефективними, незалежно від міри чеснотливості або порочності в традиційному розумінні» [5, с. 120]. Саме з такою незрілістю соціальних систем (передусім політики та економіки) зіткнулася Україна після здобуття незалежності, власне, вона стала причиною їх нестабільності.

«Соціальна система – це не тільки індивідуально вмотивовані дії, з яких вона складається, але також (і, навіть, в першу чергу) сукупність правил, які задають рамки цим діям. Ці правила, які мають конкретну форму законів, установок громадської думки, традицій і т. д., вбирають у себе моральні уявлення суспільства, відображаючи існуючі у відповідній культурі моральні критерії дозволеного та недозволеного» [5, с. 121–122]. Таким чином, у соціальних системах мораль починає заявляти про себе через нормативні, інституційні рамки їх існування.

Принагідно зазначимо, що розвиток і стабільність політичної системи значною мірою зумовлюються дією політико-етичних факторів. Значення останніх особливо зростає за умов суспільної трансформації, коли всі сфери транзитивного соціуму зазнають докорінних змін, а отже, виникає загроза політичного хаосу та конфліктів. Саме конфліктогенний характер трансформаційних процесів спонукає як теоретиків, так і практиків політики до пошуку стабілізуючих і впорядковуючих чинників. Політична етика своєю нормативною структурою та функціонуванням сприяє стабільності й порядку в соціумі, що трансформується.

Процеси соціальної трансформації максимально загострюють в суспільстві владне протистояння, яке за умов відсутності контро-

люючих та стримуючих механізмів (як нормативно-інституційних, так і ціннісних) може призвести до втрати транзитивним соціумом більшості ознак цивілізованості. Система політичної етики і є одним з тих контролюючих механізмів, котрий регулює, впорядковує та унормовує владні відносини і, передусім, боротьбу за владу.

Згідно з П. Бурдьє, «мораль має шанси прилучитися до політики тільки в тому разі, якщо буде працювати над створенням інституційних основ для політики моралі» [6, с. 328–329]. Суспільство (разом з політиками та політикумом) має працювати над політико-етичною інституціоналізацією морального універсуму, в якому всі політичні актори підлягають – через морально-етичну критику – постійному «тестуванню» на відповідність моральним вимогам, а отже, і ціннісну універсальність. Інакше кажучи, власне функціонування політичної системи має спонукати учасників політичного процесу до моральної поведінки, інституційно забезпечуючи такі політико-етичні обмеження і контроль, які максимально спонукають до моральної універсалізації реальних політичних стратегій.

У цьому плані важливою є навіть така суперечлива форма морально-етичного контролю над політикою, як публічні скандали. Адже вони можуть виникати, серед іншого, у разі виявлення хибного морального вибору. Завдяки таким (переважно інспірованим ЗМІ) скандалам принаймні стає відомо – чого в морально-етичному сенсі варто уникати і остерігатися. Публічні скандали підкреслюють унікальність, вони помічають неправильну індивідуальну поведінку, дозволяючи тим самим політиці загалом нормально функціонувати [7, с. 75].

За Б. Капустіним «одна з відмінностей політичної моралі від «загальнолюдської» полягає в тому, що її вимоги адресуються не самому собі, тобто не особі, яка виносить політико-моральне судження, а певній групі осіб, відокремленій від «нас» межею, яка пролягає між сферами приватності і публічності» [8, с. 261]. Тобто в політичній моралі, на рівні рядового громадянина, немає і найменшої частки «самозаконодавства». Але ми дозволимо собі з цим не погодитися. Ми створюємо етичне «законодавство» для політиків, оскільки в масових демократичних суспільствах переважно громадянам належить функція морально-етичної оцінки щодо належного і неналежного. Громадянство є носієм та уособленням

морального консенсусу та джерелом моральної оцінки. Окремий неординарний політик може запропонувати якусь нову лінію поведінки, однак її визнання є справою громадян. З приводу цього ще Аристотель стверджував, що «... закони неминуче доводиться викладати в загальній формі, людські ж дії індивідуальні. Звідси зрозуміло, що деякі закони іноді слід змінювати» [9, с. 73].

Кожен громадянин засвоює і оцінює політичну реальність загалом і політичну діяльність індивідів зокрема. При цьому вимоги його справді спрямовані на інших, але відсутність вимог до самого себе і відсутність, таким чином, «самозаконодавства» можливі лише тоді, коли громадянин взагалі не бачить себе в рамках цієї політичної реальності чи виводить себе за її межі. Крім того, громадяни, безперечно, мають відповідні ідеальні зразки поведінки і діяльності політиків, на підставі яких вони морально їх оцінюють. Отже, дивно було б припустити, що, маючи такі ідеальні зразки політиків, у громадян відсутні аналогічні ідеальні зразки оцінювання поведінки пересічних громадян. Отож, слід визнати існування «самозаконодавства», в тому числі, на рівні пересічного громадянства. Варто припустити, що «ми» (громадяни) справді можемо творити морально-етичне «законодавство» для інших, яке, водночас, послуговує й морально-етичній самооцінці.

Сучасні суспільні процеси в Україні безперечно мають моральний зміст. Однак вони не позбавлені і моральних парадоксів. «З одного боку, влада каже й вимагає морального ставлення до себе, з іншого – подеколи навіть не вважає себе зобов'язаною дотримуватися моральних принципів. У цьому й полягає сутність проблеми – моральне роздвоєння особи: стосовно себе людина не припускає аморальності з боку іншого і, навпаки, своєму аморальному вчинку майже завжди вишукує виправдання» [10, с. 131]. На думку М. Дмитренка, саме тому моральний простір суспільства переповнюють «касетні скандали», брудні політтехнології та PR-кампанії тощо. Від таких процесів страждає і суспільна мораль, руйнуються самі норми етики, культивується нетерпимість, радикалізм. Таким чином, окремого розгляду потребує проблематика морально-етичного виміру політичних технологій. Бо це закладає передумови національній безпеці та світоглядному виміру нашого буття.

Ще однією особливістю сучасних суспільно-політичних трансформацій є зростання ролі політичної комунікації. На думку І. Костири, саме політична комунікація є «складовою політичної системи в суспільстві, що встановлює зв'язки між інститутами політичної системи» [11, с. 16]. Солідаризуючись із дослідженнями І. Костири, можна стверджувати, що питання політичної комунікації та політичних технологій, про що йшлося вище, також можуть закладати передумови національній безпеці та світоглядному виміру нашого буття. Адже, як свідчить український досвід, боротьба, здійснювана політичними конкурентами в інформаційному полі, здатна за певних умов поставити під загрозу громадський порядок і політичну стабільність у окремих регіонах і країні загалом.

Трансформацію та інформацію деякі суб'єкти використовують для впливу на психіку та поведінку людей. Тобто, специфічним способом організована зміна інформаційного середовища виступає як своєрідна інформаційна зброя, що досить активно використовується в політичній боротьбі.

Складність і висока динаміка перетворень, що відбуваються в політико-комунікаційному просторі, виявили невідповідність значної частини населення до існування в умовах «комунікативної революції», а також некомпетентність багатьох політичних суб'єктів, які поспіхом змушені адаптуватися до нових умов ведення політичної боротьби, опановувати сучасні форми, засоби і способи презентації та відстоювання своїх інтересів.

У своїх дослідженнях щодо ролі політичних комунікацій у формуванні громадянської свідомості Ю. Ганжуров визначає порушену тему надзвичайно актуальною, понад те, злободенною. Адже, як він слушно наголошує, «плюралістичність політичного дискурсу відрізняється від стратифікації громадянської свідомості тим, що перше явище є природним проявом демократичності соціуму, а друге – зрежисованим, зумисним розмежуванням соціальних, матеріальних, культурологічних мотивацій громадян України. Одним із інформаційних ресурсів такого підходу є історична пам'ять, яка зазнає брутално-провокаційної експлуатації» [12, с. 52].

Як бачимо, наведені міркування, з одного боку, гостро актуалізують проблеми інформаційної безпеки та комунікативної

компетентності політичних суб'єктів, а також адекватного державного регулювання відносин на інформаційному ринку. А з іншого боку, порушують світоглядні питання щодо творення історії. У цьому контексті має рацію В. Ткач, наголошуючи, що «наш час – це час парадигмального зсуву. Цивілізація доцільності вичерпала себе. Апофеозом доцільності, її всеосяжним інструментом стала маніпуляція, яка сформувала такий самий зманіпульований досвід. Досвід за своєю фундаментальною суттю є переосмисленим минулим. Тут і відбувся цивілізаційний провал, фіаско. *Вигаданий досвід* (курсив мій – І. К.) шляхом тих самих маніпуляцій створив покруч – *вигадану історію* (курсив мій – І. К.) ... довіри немає, тому що її руйнують маніпуляції з попитом (в найширшому значенні). А маніпуляції є наслідком нестримного впровадження матеріальної доцільності як домінуючого фактора в усі сфери життя людини ... Цивілізація, побудована на вигоді й доцільності, завжди має глухі кути. В такому глобальному глухому куті ми й опинилися. Маніпуляціями сформували фіктивний попит (економічний, політичний, суспільний, побутовий) і маніпуляціями ж створили ілюзію, що задовольняємо його» [13]. Іншими словами, перефразуючи відомий вислів «Маємо те, що маємо!», заслужений юрист України О. Мучник достатньо аргументовано висновує: «Маємо квазідержаву ... Квазідержава – це своєрідний муляж, сурогат, підробка під державу» [14]. В інтерпретації М. Михальченка, Україна поки що не така держава, про яку констатується в першій статті Конституції, а наші інститути неповноцінні, тому ми бачимо ерзац-державу. Ззовні є все належне: політичні інститути, кордони, армія тощо. Але все це нестійке, не відображає інтересів народу, має суперечливі тенденції трансформації.

Загалом, українська політика вкрай потребує етичних механізмів, що зумовлюється нестримним протистоянням і боротьбою кланово-групових інтересів, перевагою егоїстичних мотивів політичної поведінки над консенсусно-альтруїстичними. Вітчизняний політикум буквально розривається фракційною боротьбою, яка насправді є боротьбою не стільки ідеологій та стратегічних бачень, скільки суто економічних зацікавленостей. Означена фрагментація аж ніяк не врівноважується консенсусними

механізмами – їх дія або заслабка, або взагалі відсутня. Ніщо не об'єднує українську політику: ані спільна ідеологія, ані вірність конституційним засадам, ані морально-етичний консенсус. Увесь політикум «об'єднується недовірою», тобто відвертим політичним торгом, економічними інтересами. В морально-етичному плані наслідками такої ситуації є: по-перше, брак морально-етичного консенсусу, як такого, що має об'єднати політиків і громадян; по-друге, брак морально-етичної ідентичності, коли громадяни просто не можуть визначитися стосовно морально-етичного «профілю» тих, хто ними править [15].

У ситуації морально-етичної вседозволеності правлячої верстви і морально-етичної зневіреності та байдужості громадянства можливе застосування будь-яких «найбрудніших» виборчих технологій, оскільки «відшліфовані суспільно-історичною практикою принципи гуманізму і людяності» позбавляються емоційної сили масової підтримки, а отже, й брутально ігноруються різноманітними маніпуляторами масовою свідомістю, котрі діють цілком безкарно, позаяк відсутні ті механізми соціального контролю, які покарали б їх за антикультурну, антисоціальну та аморальну діяльність [16, с. 24–25]. Мимохіть згадується відома теза Е. Дюркгейма про те, що за умов індустріальної цивілізації економічний егоїзм може бути обмежений лише механізмами етичного контролю, які укорінено в глибинних пластах релігійної свідомості. Подібним чином можна говорити і про егоїзми політичні, котрі без належних морально-етичних обмежувачів просто розірвуть політичну систему зсередини.

1. Олейнов А. Г. Политический процесс сквозь призму экономической науки: комплексный поход / А. Г. Олейнов // Полис. – 2009. – № 4. – С. 53–71.

2. Держава // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького ; відп. ред., кер. авт. кол., упоряд. Ю. І. Римаренко. – К. : Генеза ; К. : Довіра, 1996. – 942 с.

3. Михальченко М. Трансформація політичних інститутів України: новітні проблеми й тенденції / Микола Михальченко, Олександр Михальченко // Віче. – 2013. – №6. – С. 22–24.

4. Набока С.В. Особливості розвитку суспільно-політичних процесів в Україні в 1991–2011 рр. / С. В. Набока // «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. – К., 2011. Випуск 53 (10). – С. 145–150.
5. Гусейнов А. Філософія, мораль, політика : сборник статей / А.Гусейнов. – М.: Академкнига, 2002. – 304 с.
6. Бурдье П. За політику морали в політике / Пьер Бурдье // Социология политики. – М.: Socio-Logos, 1993. – С. 321–330.
7. Луман Н. Честность политиков и высшая аморальность политики / Никлас Луман // Вопросы социологии. Т.1. –1992. — № 1. – С. 69–76.
8. Капустин Б. Моральный выбор в политике : монографія / Б. Г. Капустин. – М.: КДУ; Изд-во МГУ, 2004. – 496 с.
9. Аристотель. Политика / Пер. С. А. Жебелева, М. Л. Гаспарова. – М.: АСТ: Транзиткнига, 2005. – 393 с.
10. Дмитренко М. Суспільні трансформації та політичні аспекти загроз національній безпеці України : монографія / М. А. Дмитренко. – К.: Знання України, 2006. – 348 с.
11. Костиця І. Роль комунікативної компетентності політичних суб'єктів в умовах сучасного політичного процесу / І. Костиця // Віче. – 2013. – №14. – С. 16–19.
12. Ганжуров Ю. Роль політичних комунікацій у формуванні громадянської свідомості / Ю. С. Ганжуров // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск: науковий журнал / голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський – 2010. – С. 45–52.
13. Ткач В. Ми всі мусимо перезастібнутися /Валентин Ткач // Дзеркало тижня. – 2013. –18 жовтня – 25 жовтня.
14. Мучник О. Держава чи квазідержава [Електронний ресурс] / Олександр Мучник // Українська правда. – 2011. – 1 серпня. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2011/08/1/6439770/> – Заголовок з екрана.
15. Заглиблюємося. – Дзеркало тижня. – 2006. – 2–8 грудня.
16. Андрущенко В. Культура. Ідеологія. Особистість. Методолого-світоглядний аналіз / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. – К. : Національний університет імені Тараса Шевченка. – 2-ге вид. – К. : Знання України. – 2005. – 517 с.